

Evangélikus Hittudományi Egyetem
Rendszeres Teológiai Tanszék

Az áldozattól a pseudoeszkatológiáig
A pénz kulturális szerepeinek teológiai értékelése

Doktori értekezés tézisei

Szabó András

Témavezető: dr. Béres Tamás

Budapest, 2015

KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

A pénz és a gazdaság témája a modern kapitalizmus kezdetéig a teológia és a morálfilozófia területére tartozott. Ez az elhelyezés a pénz és a morál kezdetektől fennálló kényes viszonyát mutatja. A közgazdaságtan függetlenedésével a többi társadalomtudomány átengedte a pénz témáját az új katedrának. A teológia területén a dogmatikai igényű reflexió egészen az utóbbi évekig csak elszórt és periférikus volt (Falk Wagner, Friedrich Delekat), miközben a globalizáció folyamata nagy hatást gyakorolt a teológiai etikára, illetve a felszabadítási teológiák gondolkodására. Az utóbbi években a társadalomtudományok felfedezték a pénz témáját és a teológia érdeklődése is feltámadt.

A magyar teológiai életben a gazdaság témája a válság idejére gyakran tárgyalt kérdés lett, a pénz témájára kifejezetten még nem reflektált a teológia. A gazdasági érdeklődés elsősorban a helyes magatartás etikai szempontjára koncentrál. Az etika és dogmatika ma nehezen szétválasztható, mégis nagy egyensúlytalanság érzékelhető a gazdaságra vonatkozó szociáletikai állásfoglalások és a gazdaságra vonatkozó dogmatikai véleményalkotás - mint teológiai bázis - között. Az utóbbival az elmúlt években olyan teológusok próbálkoztak, mint Philip Goodchild és Mark C. Taylor. A kontinentális Európa területén a francia filozófia és a német társadalomtudományok véleménye meghatározó, hiányzó önálló teológiai reflexióval. Erre a teológiai hiányra válasz ez a dolgozat.

MÓDSZER

A pénz teológiai értékeléséhez kulturális szerepének vizsgálata vezet. Nem teológus szerzők tollából származó teológiai megszólalásokat találunk a kultúra modern kapitalizmus leírására és megértésére tett kísérleteként (Simmel, Benjamin, Deutschmann és mások). Ez adja a széles szociológiai, közgazdaságtani és pszichológiai kiindulást a dolgozatnak. A témával komolyabban foglalkozó kevés teológiai monográfiát (Falk Wagner, Mark C. Taylor és Philip Goodchild) ugyanúgy rendkívül széles interdiszciplináris bázis jellemzi, mint ezt a dolgozatot. Ezeknek a

társadalomtudományi megfigyeléseknek az alkalmazásával került sor a pénz teológiai szempontú jellemzőinek és eredetének leírására és átalakulásainak vizsgálatára.

A rendszeres teológia részéről az aktuális gazdasági szempontok reflexióját a gyors elavulás félelme nehezíti, illetve a kontextus textussá válása veszélyezteti. Ezen óvatosság ellenére olyan teológusok kísérleteit igyekeztem megvizsgálni (Barth, Tillich, Härle), akik mindkét kísértésnek ellenálltak.

A dolgozat fő módszere: a pénzzel kapcsolatban a rendszeres teológia aktív eszközként alkalmazása. Ha a pénzt megvizsgáljuk és elhelyezzük a dogmatika rendszerében (a hamartológiában és az eszkatológiában), akkor az így nyert dogmatikai eredményt a gyakorlati tanításban és gazdálkodásban alkalmazzuk.

Ezzel a módszerrel adható valóban teológiai válasz a társadalomtudományokban megjelenő teológiai állításokra. Illetve fordítottn ezzel a módszerrel lehet a teológia rendszerébe felvenni, tematizálni és végül megalapozottan értékelni a pénz korunk kultúrájában betöltött szerepét. Isten és a pénz viszonya minden kortól megköveteli a választ és csak történelmi összefüggésében vizsgálható. Korunkban a pénz kulturális befolyásának növekedését, meghatározó erejét látjuk. A kultúra az a szélesebb összefüggés, ahol a teológia és a pénz kapcsolata a teológián kívüli érdeklődők számára is értelmezhető. A teológia számára ez nem jelenti a kultúra alá rendelést, hanem saját üzenetének a pénzről (végesség bizalmatlanságából eredő bűn, mint eszkatológiai feszültség és ennek feloldása egy pszeudoeszkatológiában) kommunikációs lehetőségét.

TÉZISEK

(i) A pénzre egy hármassal, időben nem elkülöníthető eredő eredményeként tekinthetünk. Az első a horizontális kommunikációt jelentő csere, a másik kettő a vertikális: ezek a hatalom és a szakrális eredők. Míg a hatalmi eredőt a hatalom és a pénz mindennapos kapcsolata hangsúlyozza, a szakrális gyökér ma nem nyilvánvaló. Az utóbbi szempontokra a hagyományos dogmatika társadalmi funkcióvesztése mutatott rá ismét. A konkurencia lehetősége a pénz és az istenfogalom között, ahogy számos bibliai és teológiai történelmi példa mutatja, szerkezetileg adott. A pénz mint a véges javak elosztásának társadalmi kommunikációs eszköze a hiányra koncentrál és a végelességből indul ki. A végelesség okozta fenyegetettség feloldására a végtelenbe tör, ami mennyiségi növekedéssel elérhetetlen, kudarcra ítélt vállalkozás.

A pénz közgazdaságtani funkcionális definíciója mellé (csereeszköz, értékmegőrző, elszámoló egység) egy a pénzre a kultúra részeként tekintő, az eredetről és a kulturális jellemzőkről szóló teológiai meghatározást ad az első tézis. A végelesség meghatározta társadalmi kommunikációs eszköz eredetében három egymással összekapcsolódó erő játszott szerepet: a csere, a hatalom és a szakrális ereje. A három elkülönítéséhez nemcsak a kialakulás kora ókori történelmi tényezőit (görög és perzsa különbségek), hanem a pénz fejlődéstörténetét egészen máig figyelembe kell venni. A szakrális szál nem szakadt meg, hanem minden kor saját vallásosságáról ad képet. A teológiai konfliktus eredően része a pénz szerkezetének, amit a további tézisek bővebben kifejtenek.

(ii) A szabadság és a funkcionális differencia fenntartása csak az egyes alrendszerek teljes etikai felelőtlenségének feladása árán, a gazdasági alrendszer és ezen belül kifejezetten a pénz komplex inkulturációján keresztül lehetséges.

A társadalmi munkamegosztás weberi koncepcióját Luhmann rendszerelmélete az autopoetikus társadalmi alrendszerekről fejlesztette tökélyre. Látványos eredményeit látva nagyon nehezen található olyan igazolás, ami felhatalmaz beavatkozásra (környezeti veszélyek, szélsőséges egyenlőtlenségek). A politikára a Böckenförde-paradoxon mondja ki, hogy létezik olyan közös alap, ami az alrendszerek működése kimondatlanul is előfeltételez. Ezt az állítást átültettük a gazdaságra. Az inkulturáció programja azt jelenti, hogy a felelőtlenség fogalmán keresztül lehet az

egyres alrendszereket (különösen a dominanciára törő gazdasági alrendszert) visszakötni az emberi társadalom egészébe.

(iii) A pénz rámutat az emberi ráció affektív korlátoltságára a tudományos világképben.

Különösen turbulenciák idején feltűnőek a pénzpiacok működésének pszichológiai tényezői. A pénz és a boldogság kapcsolata közmondásos kapcsolópont, de a modern pénz és az alapját adó hitel bizalmi jellege a legegyszerűbb gazdasági tranzakciónál is szerepet kap. A bíróság átértékelése a modern közgazdaságtudomány egyik kiindulópontja. Ezekhez képest a homo oeconomicus egy racionalitás jellemezte lény a közgazdaságtani elméletben. Melanchthon affektustana - messze a mai érzelmekben megragadott kapitalizmusleírásokat (Illouz) megelőzve - az emberről mint affektusok meghatározta lényről beszél. Ez az antropológiai felismerés az ember érzelmi oldalát a racionalitása mozgatójaként mutatja be, ami a pénzzel kapcsolatos emberi viselkedésben megtapasztalható. Az affektív meghatározottság utat nyit a bűnről szóló teológiai tan számára a pénz világába.

(iv) A teológiai értékelés szerint, szemben egyes közgazdasági értékelésekkel, a pénz nem semleges eszköz. Teológiai helye a hamartológia, mert az emberi létet szerkezetéből kiindulva csak mint hiány meghatározta létet képes kommunikálni.

A pénz semlegességét kimondó elmélet határt húz a reálgazdaság és a forgalomban lévő pénz mennyisége közé. Ezzel a pénz szerepet veszít. A teológiában szintén lehetséges a pénznek hasonló neutrális szerepet tulajdonítani. A tézis ezt cáfolja, mert a pénz alapvető szerkezete alapján sem a hiányból kiinduló értékmérés, sem a magántulajdon adta elidegenedés nem semlegesek. Az ember elesettségét, hiányos létállapotát fejezi ki, ami egymástól és Istentől is elválaszt és ezért az elveszettségről szóló teológiai terület, a hamartológia írja le a pénzt.

(v) A pénz valódi teológiai korlátja az eszkatológiai tartalom hiánya. Ezért nem isten-fogalom teológiai értelemben, legfeljebb a szociológiai megfigyelés számára lehet az.

A szociológiában az elmúlt száz évben többször megjelent az az állítás (Simmel, Benjamin, Deutschmann), hogy a pénz a korábban Isten által betöltött helyet foglalta el. A veszély a teológiában is ismert a szinoptikus evangéliumoktól kezdve, reform mozgalmakon át a lutheri kritikáig. Abból a szempontból el kell fogadni az állítás igazságát, hogy praktikusán, vagy az emberi fantáziát illetően fő helyre kerülhet. Azonban alapvető határt jelent az eszkatológia hiánya.

Nincs ami az előző tézis bűnös állapotából, a pénz struktúrájának logikájából kimentse az embert. A hiány mennyiségi növekedéssel nem feloldható. A pénz eszkatológiai veszélye a lét értelmére vonatkozó kérdés elfátyolozása és helyére a pénz pszeudoeszkatológiájának állítása. Ez a pszeudoeszkatológia az emberi, egyéni és közösségi reménységet mennyiségi fokozásból reméli és a megváltást kiüresíti. Az emberi reménység végső célja csak Isten lehet.

(vi) A pénz teológiai elhelyezése a hamartológia és az eszkatológia összefüggésében egyrészt a dogmatika számára is eredményeket hordoz, másrészt megmutatja a pénz praktikus helyét is. A megigazulás meghatározta ember számára kommunikációs eszközzé válik a megigazulás kommunikálására. A társadalom egésze számára pedig mai életvilágunkban a társadalmi participáció biztosítása a célja.

Parsons óta a pénzre a szociológia kommunikációs médiumként tekint. Figyelembe véve ezt a megállapítást a teológia számára fontos tartalom kommunikációjának is eszköze lehet. A tartalom közlése kettős: egyrészt az egyházak pénzhez való viszonyának gyakorlati újragondolását jelenti, másrészt az egész társadalom számára a pénz fő funkcióját, mint a társadalmi részvételt lehetővé tevő eszközt, jelöli ki. Ahogy az amerikai püspökök három évtizede világosan megfogalmazták, a pénz a nyugati társadalmakban a társadalmi részvétel lehetőségéről dönt. Ennek a lehetőségnek megteremtése az egyház pénzzel kapcsolatos gyakorlati állásfoglalásának lényege. Igazán sikeres kommunikáció akkor történik, ha a participáció társadalmi feladata és a megigazulás kommunikációja egyszerre lehetséges. Az egyházi gazdálkodás újragondolásának javasolt kiindulási módszere a pénz egységes kezelése helyett a különböző jellegű pénzeszettek közötti minőségi különbségtétel.

(vii) A pénz teológiai elhelyezése következtében egy tanulási folyamat tárgya. Az élni tanulás folyamatába, a megélni, túlélni, élni koncentrikus köreibe kell egyéni és közösségi szinten beilleszteni.

A fenti tanulási program alapját Derrida az élni tanulásról kifejtett gondolatai adják. Azt hangsúlyozza, hogy élni megtanulni csak a halál tudatosításával, mint túlélés lehet. Ennek az állításnak ugyan gazdasági összefüggése eredetileg nincs, de pontosan arra az eszkatológiai különbségre figyelmeztet, ami a pénzről szóló keresztyén gondolkodás lényege. A materiális napi megélhetésen túl az idő tényezőt figyelembe véve két jövő perspektíváját kell a jelen mellé tenni. A jelen zsarnoksága és szorongása a jövővel oldódik az eszkatológia beemelésével. A túlélés a materiális megélés folyamatosságán túl a jövő iránti felelősséget is hordozza. Az élet pedig az örök

élet perspektívájában helyezi el az emberi létezését és ennek materiális fenntartását. Úgy kell az embernek megélnie, hogy életét, mint a földi életen túli céllal rendelkező létet, ne a mindennapi megélhetés határozza meg.

Témához kapcsolódó publikációk

- A mindennapi kenyér ára, in: Lelkipásztor, 2008, 83. évfolyam 8-9. szám, 295-299.o.
- Gazdasági válság, alternatív lehetőségek, keresztény válaszok, in: Lelkipásztor, 2009, 84. évfolyam 2. szám, 54-55.o.
- Gazdasági válság és igehirdetés, in: Lelkipásztor, 2013. 88. évfolyam, 7. szám, 254-258.o.
- AGAPE – felebaráti szeretet a globális világban, in: Lelkipásztor, 2009. 84. évfolyam 1. szám, 17.o.
- Mindennapi kenyérünk. Ahogy erről gondolkodunk. In: Tanuló közösségben. A konfirmációi oktatás kézikönyve, Luther Kiadó, 2008, 95. o.
- A világ, amelyben élünk. Ahogy erről gondolkodunk. In: Tanuló közösségben. A konfirmációi oktatás kézikönyve, Luther Kiadó, 2008, 121. o.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm az Evangélikus Hittudományi Egyetem közösségének azt a ritka szabad szellemiséget, amelyben létrejöhetett ez a dolgozat. A nemzetközi kapcsolatok révén Marburgban és Neuendettelsauban töltött hónapok meghatározóak voltak a munkámban. Köszönöm a doktori iskola házi védésén elhangzott véleményeket.

Témavezetőmnek, dr. Béres Tamásnak kiemelt köszönettel tartozom, aki már jóval a dolgozat írása előtt a rendszeres teológia művelését megmutatta.

Köszönöm a Pestújhely-Újpalotai Evangélikus Gyülekezet türelmét, támogató és érdeklődő szeretetét, amit, nemcsak a dolgozattal kapcsolatban, naponta tapasztalok.

Köszönöm családom és különösen feleségem türelmes türelmetlenségét.